

önsöz" gibi anlamlar doğmuştur. Ağacların ve mermer gibi taşların damarlarına da bu isim verilir. İbn Mes'ûd, Kur'an'da "hâ, mîm" (حم) harfleriyle başladıkları için "havâmîm" denilen sûrelerden Mû'min ve Ahkâf sûrelerine "Dîbâcû'l-Kur'ân" adını vermiştir.

"Bir kitabın mukaddimesi, önsöz" anlamında dîbâce kelimesinin yanı sıra eskiden ve günümüzde bazı mânâ farklarıyla birlikte "mukaddime, mukaddeme, mukaddimât, takdim, ifade, meram, ifâde-i mahsûsa, ifâde-i merâm, iftitah, methal, temhîd, tasdîr, giriş, başlangıç, önsöz, ilk söz, birkaç söz, sunuş, sunu" gibi kelimelerin kullanıldığı da görülmektedir. Ancak mukaddime diğerlerinden daha geniş, hatta bazan müstakil eser hacminde olabilmektedir. Bu arada dîbâce kelimesinin klasik edebiyatta umumiyetle manzum eserlerde ve daha özel bir anlamda kullanıldığı söylenebilir.

Genellikle sanatkarın eserini meydana getiriş sebeplerini (sebeb-i te'lîf) anlattığı bu ilk bölüm ayrıca yazarın sanat anlayışı ve dünya görüşü gibi hususları, bazan hayatına dair bilgileri, eseri okuyanlardan bazı isteklerini ihtiva edebilir. Bilhassa divan dîbâcelerinde İslamiyet'ten sonra şiirin ve şairin durumu, vahiy ve ilhamın karşılaştırılması, peygamberle şairin farkı, şairi divan tertibine yönelten âmiller, şairlerin birer tenkit mahiyetinde olan birbirleri hakkındaki telakkileri, özel anekdot ve nakilleri bulmak mümkündür. Bu bakımdan dîbâceler sanatkarın şahsiyetini, sanat anlayışını ve dünya görüşünü aydınlatmada, eski Türk edebiyatını anlayıp onun hakkında daha doğru hükümler vermede, edebiyat estetiği, tenkit tarihi, metin tahlili ve şerhi gibi değişik sahalarda çok önemli ve otantik birer kaynak olarak kabul edilmelidir. Bazı eserlerde tevhid, münâcât, na't ve kasidelerden sonra gelen "sebeb-i te'lîf" bölümleriyle başkaları tarafından yazılan takrizleri, hâtimeleri ve esere sonradan müstensihiin yaptığı ilâvelerle notları da bu yönde değerlendirmek uygun olacaktır.

Yapılan bir araştırmada, İstanbul kütüphanelerinde bulunan 492 şaire ait 2500'ün üzerindeki divan nüshasında sadece otuz sekiz şaire ait Türkçe dîbâce tesbit edilmiştir. Bu durumu, divan şairlerinin dîbâce yazma geleneğine sahip olmadığı şeklinde açıklamak mümkünse de şairlerden bir kısmının dîbâce yazmalarına karşılık, müstensihiilerin divan edebiyatını bir şiir edebiyatı olarak

kabul edip çoğunlukla mensur olan bu dîbâceleri istinsah etmedikleri şeklinde açıklamak da mümkündür. Nitekim bir şairin çeşitli divan nüshalarından sadece birinde veya birkaçında dîbâceye rastlanmaktadır. Bunun yanında bazı divanların şairin ölümünden sonra tertip edildiği bilinmektedir. Bu sebeple divan tertip eden kimselerin yazmış olduğu dîbâcelerle Türkçe divanlardaki Arapça ve Farsça dîbâcelerin bu sayıya dahil edilmediğini belirtmek gerekir.

Türkçe ilk divan dîbâcesi yazarı olarak elde üç dîbâcesi bulunan Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) kabul edilebilir. Bundan sonra Türkçe divan dîbâcesi yazan şairleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Bursalı Ahmed Paşa (ö. 902/1496-97), Necâtî Bey (ö. 914/1509), Revânî Çelebi (ö. 930/1524), Lâmiî Çelebi (ö. 938/1531-32), Za'fî (ö. 940/1533), Fuzûlî (963/1556), Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö. 973/1565), Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990/1582), Mi-sâlî (XVI. yüzyıl), Ulvî (ö. 993/1585), Cinnânî (ö. 1004/1595), Nevî (ö. 1007/1599), Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600), Vukûfî (XVI-XVII. yüzyıl), Nev'îzâde Atâî (ö. 1045/1635), Ali (ö. 1058/1648), Nâdirî (ö. 1061/1651), Abdülâhad Nûri (ö. 1061/1651), Şerîfî (XVII. yüzyıl), Sıdkî Paşa (ö. XVII. yüzyıl), Nâzik (ö. 1098/1686), Abbas Yârî (XVII. yüzyıl), Hüsâmzâde Feyzî (XVII. yüzyıl), Edîb (ö. 1099/1688), Hulusî (ö. 1167/1753), Re'fet (ö. 1179/1765), Ni'metî (ö. 1186/1772), Hanîf Bey (ö. 1189/1775), Safâî (XVIII. yüzyıl), Nûri Bey (ö. 1213/1798), Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1245/1829), Azmî (ö. 1247/1831), Hüsnî (ö. 1263/1846), Ferdî (ö. 1274/1857), Reşid (ö. 1310/1892), Suûd (ö. 1948), Tâhirülmevlevî (ö. 1951).

İstanbul kütüphanelerinde bunların yanı sıra Arapça veya Farsça olarak yahut şairi dışında bir başkası tarafından kaleme alınmış Türkçe on beş divan dîbâcesi tesbit edilmiştir.

Eski Türk edebiyatının divanlar dışında kalan manzum türlerinde müstakil dîbâcelere pek rastlanmaz. Meselâ İslâmî dönem edebiyatının bilinen ilk örneklerinden olan Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig'i* ile Edîb Ahmed Yûknekî'nin *Atebetü'l-hakâyık*'ında, Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn*'i ve Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'sinde, Ali Şîr Nevâî'nin hammesini teşkil eden mesnevilerinde, Nev'îzâde Atâî'nin Nizâmî-i Gencevî'ye nazîre olarak yazdığı *Heft Hân*'ında klasik plana uygun olarak tevhid, münâcât, na't ve methiye mahiyetindeki kaside-

mesnevi parçalarından sonra sebeb-i te'lîfin eserin içinde manzum olarak açıklandığı görülür. Ancak bütün bu eserlerde her zaman aynı yolun takip edildiğini söylemek mümkün değildir. Meselâ Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda sebeb-i te'lîfi anlatan mısralardan önce sâkinâmelerin araya girmesi dışında eserin başına müstakil bir mensur dîbâce konduğu da görülmektedir. Mensur eserlerde ise dîbâce yazma geleneğinin çok daha kuvvetli bir şekilde benimsenmiş olduğunu söylemek mümkündür (bk. MUKADDİME).

BİBLİYOGRAFYA:

Kâmus Tercümesi, "dbc" md.; Muhammed Hüseyin-i Tebrîzî, *Burhân-ı Kâti* (nşr. Muhammed Muîn), Tahran 1342 hş., II, 908; *Ferheng-i Fârsî*, II, 1589; Hasan Amîd, *Ferheng*, Tahran 1363 hş., I, 988; *TYDK*, I-IV, tür.yer.; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 102; Hüseyin Ayan, *Leylâ vü Mecnun*, İstanbul 1981, s. 15-17, 68-73; Rene Wellek — Austin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri* (trc. Ahmet Edip Uysal), Ankara 1983, s. 188-206; Harun Tolasa, *Seht, Latîf ve Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yy'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir 1983, s. VIII-IX; a.mlf., "Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dîbâce) leri, Lâmiî Divanı Önsözü ve (Buna Göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü", *JTS*, III (1979), s. 385-402; Tahir Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, Ankara 1990; Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Dîbâc, Dîbâce", md.leri; Pakalın, I, 449; C. H. Becker, "Dîbâc", *İA*, III, 579-580; M. Fuad Köprülü, "Fuzûlî", a.e., IV, 688; "Dîbâce", *ML*, III, 656.

TAHİR ÜZGÖR

ed-DİBÂCÜ'İ-MÜZHEB

(الديباج المذهب)

Burhâneddin İbn Ferhûn'un
(ö. 799/1397)

Mâlikî âlimlerine dair
biyografik eseri.

Tabakâtü 'ulemâ'î'l-'Arab ve *Tabakâtü'l-Mâlikiyye* adlarıyla da anılan eserin tam ismi *ed-Dîbâcû'l-müzheb fi ma'rifeti a'yanî 'ulemâ'î'l-mezhebi* dir.

Müellif, Endülüs ve Kuzey Afrika başta olmak üzere Mâlikî mezhebinin yaygın olduğu bölgelerde VIII. (XIV.) yüzyılın sonlarına kadar görülen ilmî hareket ve birikim konusunda temel kaynak niteliğinde olan eserine, muhtevaıyla ilgili genel bir giriş ve biyografi sahiplerinin isimlerini kapsayan umumi bir liste ile başlamakta, bunu Mâlikî mezhebini diğerlerine tercih sebepleri ve İmam Mâlik'in biyografisinin yer aldığı on bir bablık geniş bir mukaddime takip etmek-

tedir. İbn Ferhûn, yaklaşık 630 biyografi ihtiva eden eserini biyografi sahiple-
rinin ilk isimlerine göre alfabetik olarak
düzenlemekle birlikte her isim grubunu
kendi içinde zaman ve mekân bakımın-
dan tabakalara ayırmaya çalışmış, fakat
kendisinin de ifade ettiği gibi aceleye
gelmesi sebebiyle son şeklini veremedi-
ği için güzel bir sistem oluşturamamış-
tır. Müellifin bildirdiğine göre 761 (1360)
yılında tamamlanan eserini, ölümüne ka-
dar geçen yaklaşık kırk yıllık süre zar-
fında düzenleyememiş olması şaşırtıcı-
dır. Kitapta 761 yılından sonra hayatta
olan kimselere de yer verilmesi ve bun-
lar arasında tesbit edilebilen en son ve-
fat tarihinin 795 (1393) olması, müelli-
fin ölümüne yakın zamana kadar esere
ilâvelerde bulunduğunu göstermekte ve
bundan dolayı son şeklinin verilemedi-
ği ihtimalini düşündürmektedir. Prensip
olarak eserinde, telifi sırasında hayatta
olan şahıslara da yer veren müellifin son-
raki dönemde sadece vefat tarihlerini
eklemesi de mümkündür. Müellif genel-
likle biyografi sahibinin ismini, nisbesi-
ni, künye ve lakabını, belli ise doğum-
ölüm tarih ve yerlerini, ilmî şahsiyetini,
hocalarını, talebelerini, varsa eserlerini
ve hayatıyla ilgili diğer bilgileri, zaman
zaman fikhî görüşlerinden örnekler ve
şiiirlerinden bazı beyitler de ekleyerek
zikretmektedir. Bununla birlikte bazı bi-
yografiler bir iki cümleyi geçmezken ba-
zıları birkaç sayfaya ulaşmaktadır.

ed-Dibâcû'l-müzheb'in telifinde fay-
dalanılan yirmi kadar kaynağın adı ese-
rin sonunda zikredilmiştir. En çok fay-
dalandığı kaynak ise Kâdî İyâz'ın *Tertî-
bû'l-medârik*'idir.

Birçok defa neşredilen eser (Fas 1316,
1317, 1319; Kahire 1319, 1329, 1351; Bey-
rut, ts.), son olarak önceki baskılarda ba-
zi hatalar bulunduğu gerekçesiyle Mu-
hammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr tarafın-
dan tahkik edilerek yayımlanmıştır (Ka-
hire 1972). Ancak bu neşirde de bazı yan-
lışlar göze çarpmaktadır. Meselâ Hârûn
b. Abdullah b. Zührî'nin vefat tarihi 132
olarak verilmektedir ki doğrusu 232'dir
(bk. *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 349).

Zeyilleri. 1. *Tevşîhu'd-Dibâc ve hîl-
yetü'l-ibtihâc*. Bedreddin el-Karâfi'ye
(ö. 1008/1600) ait olup tarih ve ricâl ilim-
lerinin önemini vurgulayan bir mukad-
dime ile başlamaktadır. Eser, *ed-Dibâ-
cû'l-müzheb*'e alınmayan veya hakla-
rında yeterli bilgi verilmeyen şahıslarla
sonraki döneme ait âlimlerden olmak
üzere toplam 327 kişinin biyografisini

ihtiva etmektedir. Karâfi, Mağrib âlim-
lerinden eserleri kendisine ulaşmayan
veya fıkıh kaynaklarında adına rastlama-
dığı şahıslara zeylinde yer vermemiştir.
İsimlere göre alfabetik düzenlenmiş ol-
makla birlikte her biyografi ilgili şahsın
meşhur künye, nisbe veya lakabıyla baş-
lamaktadır. İbn Ferhûn'un, çağdaşı ol-
dukları halde eserine almadığı veya hak-
larında yeterli bilgi vermediği şahıslar,
ait oldukları alfabetik grubun sonunda
"Tetmîm" başlığı altında ayrıca sıralan-
maktadır. Eserin sonunda, künyeleriyle
bilinen bazı şahısların biyografileri yer
almaktadır. Hemen hemen her biyogra-
fide faydalandığı kaynağı zikreden ve
zaman zaman bunları birbiriyle karşıla-
ştıran Karâfi, *Tevşîhu'd-Dibâc*'ın telifin-
de bir kısmını mukaddime kaydettiği
yirmi civarında eserden faydalanmıştır.
Tertibi ve ifadesi *ed-Dibâcû'l-müzheb*'-
inkinden daha düzgün olan bu zeylin en
önemli özelliği, müellifin her biyografi
sahibinin eserlerinden tesbit edebildik-
lerini zaman zaman değerlendirmeye
çalışmasıdır. Ahmed eş-Şetyevî tarafın-
dan tahkik edilerek yayımlanan eserde
(Beyrut 1403/1983) nâşirin gözünden ka-
çan bazı hatalara rastlanmaktadır (bun-
lardan bazıları için bk. Abdülkâdir Zimâme,
s. 148-151). 2. *Neylû'l-ibtihâc bi-tatfî-
zi'd-Dibâc*. Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî-
ye (ö. 1036/1627) ait olup Endülü's, Tu-
nus, Fas ve Cezayir gibi ülkelerde yaşı-
yan 802 Mâlikî âliminin biyografisini ih-
tiva etmektedir. *Neylû'l-ibtihâc* Tinbük-
tî'nin en meşhur eseri olup Kuzey ve Ku-
zeybatı Afrika'da yetişen âlimlerle ilgili
önemli bir kaynak durumundadır. Mü-
ellif eserini 7 Cemâziyelevvel 1005 (27
Aralık 1596) tarihinde Merakeş'te tamam-
ladığını, ancak sonraki dönemde bazı
ilâvelerde bulunduğunu belirtmektedir.
Tarih ve ricâl ilimlerinin önemi üzerinde
duran bir mukaddime ile başlayan eser
alfabetik olarak düzenlenmiş olup *ed-
Dibâcû'l-müzheb*'e alınmayan veya hak-
larında yeterli bilgi verilmeyen şahıslar-
la Tinbüktî'nin zamanına kadar yaşamış
âlimlerin biyografilerini ihtiva etmekte-
dir. Eserin telifinde faydalanılan kay-
naklar kırk kadar olup kitabın sonunda
zikredilmiştir. *Neylû'l-ibtihâc*'ın *ed-
Dibâcû'l-müzheb* ile birlikte veya müs-
takil olarak çeşitli baskıları yapılmıştır
(Fas 1317; Kahire 1329, 1335, 1351; Trab-
lus 1398/1989; Beyrut, ts.). Muhammed
el-Besîr Zâfir el-Ezherî (ö. 1325/1907),
eser üzerine *el-Yevâkütü's-semîne fi
a'yanî mezhebi 'âlimi'l-Medîne* adıyla
bir zeyil yazmıştır (Kahire 1324-1325).

Neylû'l-ibtihâc bizzat müellifi tara-
fından kısaltılıp gözden geçirilerek *Kifâ-
yetü'l-muhtâc li-ma'rifeti men leyse
fi'd-Dibâc* adıyla yeni bir eser meydana
getirilmiştir. Daha çok İbn Ferhûn'un ki-
tabında yer vermediği Mağrib âlimlerine
münhasır olan bu yeni eser, 15 Safer
1012 (25 Temmuz 1603) tarihinde Mera-
keş'te tamamlanmıştır. Eserin sonunda
müellifin kendi kaleminden, telif tarihi-
ne kadar olan hayat hikâyesi de yer al-
makta ve bununla birlikte biyografi sa-
yısı 662 olmaktadır. Tinbüktî, yazılı kay-
naklarda mevcut mâlûmata çağdaşla-
rından aldığı sözlü bilgileri ve kendi göz-
lemlerini de eklemiştir (yazmaları için bk.
Brockelmann, *GAL*, II, 618; *Suppl.*, II, 716).
Bu eserin de Muhammed b. Tayyib el-
Kâdirî tarafından *el-İklîl ve't-tâc fi tez-
yîli Kifâyeti'l-muhtâc* adıyla bir zeyli
yapılmış olup Rabat'ta el-Hizânetü'l-
melekiyye'de iki nüshası mevcuttur (nr.
1897, 3717). Ayrıca Auguste Cherbonneau,
"Essai sur la littérature arabe au Soudan,
d'après le Tekmilet-ed-dibadje d'Ah-
med-Baba, le Tombouctien" (*Annuaire
de la Société archéologique de la provin-
ce de Constantine*, III [1854-1955], s. 1-48)
adlı makalesinde *el-Kifâye*'den nakil-
lerde bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb* (nşr. Mu-
hammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr), Kahire 1972,
I-II; a.e. (Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-ibt-
ihâc* ile beraber), Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-
il-miyye); a.mlf., *Dürretu'l-ğavvâs fi muhâdara-
ti'l-havâs* (nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfân — Os-
man Batîh), Beyrut 1406/1985, nâşirlerin mu-
kaddimesi, s. 24-25; Bedreddin el-Karâfi, *Tev-
şîhu'd-Dibâc ve hîlyetü'l-ibtihâc* (nşr. Ahmed
eş-Şetyevî), Beyrut 1403/1983; İbnü'l-Kâdî,
Dürretu'l-hicâl, I, 183; Ahmed Bâbâ et-Tinbük-
tî, *Neylû'l-ibtihâc*, Trablus 1398/1989, I-II; *Keş-
fü'z-zunûn*, I, 762; II, 1106; Serkis, *Mu'cem*, I,
203, 380; II, 1255; Brockelmann, *GAL*, II, 226,
618; *Suppl.*, II, 226, 716; C. Zeydân, *Âdâb*, III,
227; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâ-
betü'l-bağşi'l-ilmî ve meşâdirü'd-dirâsâti'l-İs-
lâmiyye*, Cidde 1403/1983, s. 480-481; Ma'a'l-
Mektebe, s. 125-126; Mahmoud A. Zouber, *Ah-
mad Bâbâ de Tombouctou (1556-1627): Sa-
vie et son oeuvre*, Paris 1977, s. 103, 114-115,
146-156; Abdülkâdir Zimâme, "Tevşîhu'd-Di-
bâc ve hîlyetü'l-ibtihâc", *el-Kitâbü'l-Mağribî*,
II, Rabat 1984, s. 148-151; G. C. Anawati, "Tex-
tes arabes anciens écrits en Egypte au cours
des années 1981 à 1984", *MIDEO*, XVII (1986),
s. 178; Abdülcelîl et-Temîmî, "Kitâbü Neylû'l-
ibtihâc bi-tatfîzi'd-Dibâc li-Ahmed Bâbâ
et-Tinbüktî: ma'leme bibliyogrâfiyye li'l-
a'lâmî'l-Meğâribî", *el-Mecelletü'l-Mağribiyye
li't-tevşîk ve'l-ma'lûmât*, sy. 3, Tunus 1985,
s. 143-146; Moh. Ben Cheneb, "İbn Ferhûn",
İA, V/2, s. 734; E. Lévi-Provençal, "Ahmad Bâ-
bâ", *El'2* (İng.), I, 280; J. F. P. Hopkins, "İbn Far-
hûn", a.e., III, 763.

